

„PRIKLJUČENIJA” VRLOG SOLDATA HAŠEKA KAO PIŠČEV MODUS VIVENDI I MODUS OPERANDI

Rad predstavlja svojevrsnu retrospekciju Hašekovog književnog ostvarenja izdjenog prema uočljivim tematskim celinama njegovog književnog opusa. U okviru ovih celina nastojali smo da komparativno predstavimo poznate elemente iz piščevog života u vidu faktografskih podataka, te da se istovremeno osvrnemo na sadržaj piščevih kratkih priča, kao i romana, koji paralelno imaju veze sa onim što je Hašek uistinu proživeo. U tu svrhu koristili smo obiman korpus piščevih pripovedaka sabranih u poznatim antologijskim i tematskim izborima, kao i nekolicinu monografija o književnikovom životu različitih autora. Ovim radom želeli smo da pokažemo da je ležernost kojom su pisane priče Jaroslava Haška bila i način na koji je on sam živeo, odnosno, da u većini slučajeva fikcija i život postaju jedno, te da ih je najčešće teško razlučiti u Hašekovom slučaju.

Ključne reči: Jaroslav Hašek, biografija, avantura, kratke priče, mistifikacija, satira, dobri vojnici Švejk.

This work is a kind of review of Hašek's literary oeuvre, organised according to the conspicuous thematic sections of his literary output. Within these sections, we have attempted to compare known elements from the writer's life in the form of factual data and at the same time to look back at the content of the writer's stories and novels, which have a parallel to what Hašek actually experienced. For this purpose, we have used an extensive corpus of the writer's short stories collected in well-known anthological and thematic selections, as well as several monographs on the writer's life by various authors.

With this work we wanted to show that the casualness with which Jaroslav Hašek's stories were written was also the way in which he himself lived, i.e. that in most cases fiction and life become one, and that in Hašek's case it is often difficult to tell them apart.

Keywords: Jaroslav Hašek, biography, adventure, short stories, mystification, satire, good soldier Švejk.

Hašekove kratke priče kao književni obrazac

Ponovno vraćanje čitanju Hašekove proze postavlja pitanje, da li i nakon brojnih monografija¹ o njegovom životu i književnoj zaostavštini možemo reći

* <https://orcid.org/0000-0003-0717-5754>

1 Spisak monografija o Jaroslavu Hašku je zaista impozantan i njihov pregled, kao i ocena, zahtevali bi zasebnu studiju, no u svrhu ilustracije toga da su Hašekov život i delo imali nepodeljenu pažnju književnika i istoričara književnosti, u ovom radu ćemo navesti samo

nešto novo o Hašku, ili barem promeniti poziciju sa koje bismo ponovo čitali i razumeli sve što je književnik napisao. Engleski diplomata, profesor i autor dve monografije o životu i stvaralaštvu Jaroslava Haška – Sesil Parot (Cecil Parrott²), uočava jednu važnu stvar, a to je da i pored mnogobrojnih kratkih priča objavljenih u različitoj periodici, sem *Dobrog vojnika Švejka u svetskome ratu* (*Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*), Hašek nije za sobom ostavio drugu prozu, te da se njegov pripovedački model nije dovoljno razvio, odnosno, da se jednako i likovi i situacije ponavljaju.³ Pripovetke Jaroslava Haška se stoga mogu čitati i tumačiti kao modla, obrazac i uzorak književnikovog načina razmišljanja kao i pripovedačkih postupaka. Zdena Ančík (Zdena Ančík), takođe Haškov biograf, ističe da se samo kroz pripovetke može spoznati razvoj realističkog pisca i da se mogu shvatiti izvori umetnosti autora *Doživljaja dobrog vojnika Švejka* (Ančík 1955: 599). Ovo je i razlog zbog čega pažnju upućujemo njegovim kratkim pričama u kojima su opisane najrazličitije prilike i pozicije junaka, koje su kod Haška stalno iznova proživljavane i minuciozno zabeležene, čime ih on zaveštava u književni artefakt. Mogli bismo na ovo dodati činjenicu da pisac nikada nije vodio miran i uredan način života, koji je sve više postajao avantura puna izazova, i često u granicama zakona; a konačno, sve što je sam Hašek na svojim mnogobrojnim lutanjima i putevima susreo, sve ono o čemu je razmišljao i grozničavo zapisivao po tavernama, postalo je izvor književne građe. Mnogobrojne avanture su se pretvorile u način života neobičnog pisca, dok je sam život kod njega dobijao obrasce karakterističnog ponašanja, ali i funkcionisanja u profesionalnom smislu – pisanje je postalo jedna velika avantura u fragmentima.

neke od njih: Václav Menger (*Jaroslav Hašek doma*, 1935; *Lidský profil Jaroslava Haška*, 1946), Zdena Ančík (*O životě Jaroslava Haška*, 1955), Jaroslav Křížek (*Jaroslav Hašek v revolučním Rusku*, 1957), Milan Jankovič (*Umělecká pravdivost Haškova Švejka*, 1960), Radko Pytlík (*Jaroslav Hašek*, 1962), František Langer (*Byli a bylo*, 1963), Radko Pytlík (*O Jaroslavu Haškovi, Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé house*, 1982), Ladislav Soldan (*Jaroslav Hašek*, 1982), Jiří Hájek (*Jaroslav Hašek*, 1983), Zdeněk Hoření (*Jaroslav Hašek novinář*, 1983), Emil Artur Longen (*Můj přítel Jaroslav Hašek*, 1983), i jedna od poslednjih monografija u izdavaštvu Češke akademije nauka na kojoj je radila nekolicina autora je *Fikce Jaroslava Haška* (2016).

- 2 Sesil Parot (Sir Cecil Cuthbert Parrott, 1909–1984) bio je britanski diplomata i profesor ruskog jezika i sovjetskih studija. U godinama od 1960. do 1966. bio je britanski ambasador u Čehoslovačkoj. Poznat je po svom prevodu Haškovog romana *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* na engleski jezik; autor je dve monografije o Jaroslavu Hašku sledećih naziva: *Jaroslav Hašek: The Bad Bohemian: A Life of Jaroslav Hašek, Creator of the Good Soldier Švejk* (1978), i *A Study of Švejk and the Short Stories* (1982).
- 3 Na ovo se može dodati komentar čuvenog češkog književnog kritičara Františka Ksavera Šalde (František Xaver Šalda) da je Hašku nenamerno pošlo za rukom da stvori veliko delo u pogledu na Švejka koji kao mali čovek postaje neuništiv, iako pisac nije imao nikakvih književnih ambicija niti pretenzija (Šalda 1948: 117).

Hronologija nastanka Hašekove kratke proze, te kasnije i nedovršenog romana o poslušnom vojniku Švejku, sukcesivno je nastajala uporedo sa hronologijom piščevog imanentnog bunta, prkosa i provokacije malograđanskog društva, lažnog morala, izveštačene sentimentalnosti, autoritarne vlasti. Stoga se već na samom početku izučavanja kratkih priča može zaključiti da one zapravo predstavljaju svojevrsnu sublimaciju lično proživljenih iskustava i pripovedačke uobrazilje. Haškov način života i karakteristike naracije, s tim u vezi, imaju sve odlike velike pustolovine pune neizvesnosti, neobičnih obrta, te je upravo ovo stanovište sa kog bismo mogli da čitamo i analiziramo njegove kratke priče. U radu, stoga, pravimo tek retrospekciju Haškovih pripovedaka tematski razvrstanih prema uočljivim piščevim interesovanjima.

Književni istoričar i vrsni poznavalac Haškovog književnog opusa, Ratko Pitlik (Radko Pytlík), deli piščevo stvaralaštvo na četiri uočljive teme kojima se književnik bavio malo više od dve decenije književne delatnosti, a to su – Crtice i pripovetke s putovanja (Črty a povídky z cest), Socijalna satira i ironija (Sociální satira a ironie), Parodija i mistifikacija (Parodie a mystifikace) i Nastanak lika dobrog vojnika Švejka (Vznik postavy dobrého vojáka Švejka). U radu se na sličan način koristimo ovom podelom, jer se mnogobrojne Hašekove pripovetke tako mogu tematski predstaviti radi lakšeg uočavanja sličnosti između stvarnosti (Haškovog života), i fikcije (Hašekove proze). Ove četiri celine ne iscrpljuju sve teme kojih se Hašek svojim pričama dotiče, ali daju jasnu podelu na najvažnije probleme koji su zaokupljali piščevu pažnju.

Velike Hašekove teme se, pak, hronološki mogu nizati u sledećem poretku: to su najpre – priče vezane za lutanja po Austrougarskoj monarhiji, Balkanu, Poljskoj, Nemačkoj i šire (1901–1903) što je kasnije rezultiralo knjigom *Průvodčí cizinců a jiné satiry z cest i z domova (Vodič za strance i druge satire sa puta i kod kuće*, 1913), priče iz perioda saradnje sa anarhistima (1904–1907), priče iz stare apoteke (gde je Hašek bio apotekarski šegrt) predstavljene u ciklusu humoreski pod nazivom *Ze staré drogérie (Iz stare apoteke⁴)*, priče proizašle iz tumačenja po Pragu (gde se mogu uvrstiti jednako razne mistifikacije, priče sa socijalnim elementom i ironijom, ali pre svega priče u kojima po prvi put oživljava lik dobrog vojnika Švejka – *Dobry vojak Švejk a jiné podivné historky*, 1912), priče iz perioda kada Hašek pokušava da vodi preduzeće, kasnije poznato kao trgovina psima sabrane pod nazivom *Můj obchod se psy (Moja trgovina psima*, 1915); potom su tu priče koje u sebi sadrže političke konotacije kao što su one svrstane u izbor *Galerie karikatur (Galerija karikatura*, 1912) i *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*, objavljenih posthumno (*Istorija partije umerenog na-*

4 Ove priče su izvorno bile objavljene u periodu između 1909. i 1910. godine u časopisu *Nová Praha*, i kasnije u izborima pripovedaka kao što su: *Aféra s křečkem a jiné povídky* (1954), *Zrádce národa v Chotěboři* (1962).

pretka u granicama zakona, 1911⁵); onda je tu period Velikog rata i Hašekovo prvobitno oduševljenje češkim legijama, a potom i razočaranje u njih, što se može prepoznati u pričama vezanim za satiru imenovanu kao *Klub Českých Pickwicků* (*Klub čeških Pikvika*, 1917).⁶ Tokom rata nastaje i proza *Dobry voják Švejk v zajetí* (*Dobri vojnik Švjek u zarobljeništvu*, 1917), koja se smatra prelaznom fazom od kratkih priča ka romanu. Nakon rata usledile su priče vezane za Hašekov angažman u Rusiji objedinjene u izboru *Velitetelem města Bugulmy* (*Zapovednik grada Bugulme*, 1921), i kao kruna Hašekovog dugog, pa ipak kratkog književnog puta, nastaje roman o dobrom vojniku Švejk (1921–1923).

Hašekova dualnost kao priključenije per se

Ličnost Jaroslava Haška je puna kontradiktornosti, što se može nazreti ne samo iz proze koju je za sobom ostavio, već i kada se konsultuju naučni tekstovi o književničkom životu i delu. Upravo se to konstatuje iz komentara Jindžiha Halupeckog (Jindřich Chalupecký) koji tvrdi da je u pitanju književnik o kome se tako puno zna, i o kome se isto tako puno ne zna. (Chalupecký 1992: 175). Halupecki ističe i da je Hašek fabulizovao svoj život, ali da je ta fabula prerasla stvarnost, što nam samo govori da je u Hašekovoj prozi nemoguće prepoznati šta je književnik uistinu doživeo, a šta je samo deo njegove spisateljske uobrazilje.

Po Ladislavu Soldanu postoji nekoliko različitih uglova iz kojih bi se mogao posmatrati Jaroslav Hašek u vezi sa poslovima kojima se bavio, i književnim stvaralaštvom koje je tim povodom nastajalo; on pritom razlikuje Haška – apotekarskog šegrt, Haška – urednika *Životinjskog sveta*, Haška – trgovca psima, Haška – anarhistu, Haška – osnivača Stranke umerenog napretka u granicama zakona, Haška – boljševičkog komesara (Soldán 1982: 13). No, i povrh širokog spektra mogućih uloga koje je Hašek u životu uzimao ili tumačio, dve su naročito karakteristične za ovog neobičnog čoveka – a to su: Hašek koji istupa kao boem, pijanac i posetilac kafana, i Hašek koji se proslavlja kao pisac satiričar i humorista. Pisac Eduard Bas (Eduard Bass) kod svog prijatelja Haška isticao je njegovu dvodomost, danas bismo možda pre rekli – bipolarnost ili psihološko dvojništvo, koje je ovako opisao: „U Hašku su uvek postojala dva čoveka – jedan koji je uvek činio ludosti, i drugi koji je sve to posmatrao” (ibid, 13). Hašek je uistinu stalno iznenađivao i zbunjivao sve one koji su mislili da ga poznaju. O dualnoj prirodi pisca svedoči i epizoda koju je predstavio Ivan Olbraht to-

5 Ova knjiga je bila štampana tek 1963. iako je napisana 1911. godine.

6 Mimo književne satire, Hašek je u štampi objavljivao feljtone u kojima je zauzimao jasno stanovište o tome kako lično vidi ostvarivanje državne samostalnosti, što se ni u kom slučaju nije slagalo sa pogledima čeških legija. O tome piše u tekstovima poput „Bylo by velmi smutné...” i „Černožluté vánoce českého dělníka” (*Čechoslován* 7, 1917, č.52, 24/12, potpisan kao dr Vladimír Stanko).

kom boravka u Rusiji kada se raspitivao o Hašku, i dobio odgovor da tovarišč Gašek, imenovani Jaroslav Osipovič, ne pije, da je veoma ozbiljna i odgovorna persona (Olbracht 2014: 18).

Upravo u vezi sa konzumiranjem alkohola, postoji nekoliko verzija tumačenja ovog aspekta pišćevog života – da je Hašek bio notorni alkoholičar, ili da je pio, ali da nije bio alkoholičar, kao i da je možda on lično želeo da stvori upravo takav utisak o sebi. Demistifikaciju o Haškovom alkoholizmu Antonjin Kahlik (Antonín Kachlík) dobija od gostioničara Lekse iz Lipnjica, gde se Hašek preseleo pred kraj života, jer Leksa svedoči:

„Znaš, momče, neke Jardine šale, naročito one pred kraj života, bile su zaista nerazumljive za poimanje normalnih seljana. Ali pijanac nikada nije bio. Pio je dosta. I dosta je podnosio [...] Jednako se ne usuđujem da tvrdim šta je kod Haška uopšte značilo da bude trezan. A koliko je pio, to nikada nije moglo da se ustanovi” (Kachlík 2003: 6).⁷

Kahlik takođe saznaje od gostioničara, da je ovaj krišom posmatrao Haška kroz rupicu na zidu, i da je video pisca kako plače u momentima osame, što opet govori o dva lica čuvenog autora večito nasmejanog Švejka. Čak i Halupeccki tvrdi da, ko je poznavao Haška lično, znao je da Hašek ni pored sveg svog humora nije bio veseo čovek (Chalupecký 1992: 182). O dualnoj Haškovoj prirodi svedoči i pisac František Langer kada govori o neočekivano ozbiljnom Hašku, a ne lakrdijašu, u vezi sa govorom koji je održao povodom regrutacije, kao i u vezi sa borbom za nezavisnost Čehoslovačke od Austrougarske. Langer pritom hvali Haška i zapaža, kako je to bio potpuno drugačiji Hašek od onog kog je lično poznavao, što se oglada u sledećem tekstu:

„On koji je uvek bio protiv militarizma i patriotizma, u stvari uvek je bio protiv nečega, sada je po prvi put govorio za nešto. Sada je to bilo ništa manje nego iskren i dosledan patriotizam, dobrovoljačka vojska i njena borba za nacionalnu nezavisnost. Slušao sam ga i imao osećaj da, iako ih je ponovio bog zna koliko puta, ovo nisu bile samo puke fraze, već su dolazile direktno iz njegovog srca” (Parrot 2010: 58).

Langer je, zapravo, odlično primetio nešto što jeste bila zbunjujuće dvostruka priroda pisca. Ma koliko Hašek neozbiljan bio, i ma koliko se trudio da razbije bilo kakav lažan poredak u društvu, on je jednako umeo da bude privržen ideji koja je njemu lično zaokupljala misao i prožimala sva njegova uverenja, kao što je to slučaj sa praškim predratnim anarhizmom, ili rodoljubivim osećanjima u momentu saradnje sa češkim legijama tokom rata, ili posleratnim revolucionarnim boljševizmom. Međutim, upravo na ovom mestu zbunjuje činjenica, da po povratku iz Rusije u Češku, on ne samo što ne ostvaruje kontakt sa češkim komu-

7 Ovaj i svi ostali citati u radu sa češkog jezika dati su u prevodu autorke rada.

nistima, već svoj podsmeh na iskustvo iz Bugulme najpre objavljuje u antikomunističkom časopisu *Tribuna*, a potom svoje članke šalje u časopis *Právo lidu*, što je bilo upravo glasilo socijaldemokratske partije koju su komunisti napustili, da bi potom osnovali svoj list *Rudé právo*.

Možda je najprovokativnija tvrdnja o Haškovoj dualnoj prirodi ipak ona koja se direktno odnosi na njegovu skrivenu seksualnost. Halupecki govori o Haškovoj različitosti u odnosu na druge ljude samom teatralizacijom života, daka ko povezanom sa piščevom navodnom homoseksualnom prirodom sa kojom se on tobože borio, jer je želeo da živi u okviru postavljenih društveno-prihvatljivih normi (u šta se uveravamo u vezi sa njegovim pokušajem braka sa Jarmilom Majerovom). Halupecki ilustruje svoju tvrdnju ističući da u Hašku postoji konstantna potreba da nadilazi očekivano i prihvatljivo ponašanje i društvene norme stvarajući nove, što lično teško postiže zbog svesne različitosti, u pogledu čega mu ništa drugo nije preostalo nego da život izmišlja i da ga realizuje tek kroz igru (Chalupecký 1992: 181). Kulminacija Haškove „dvostrukosti” jeste i povratak iz Rusije sa drugom, zakonski venčanom suprugom, Aleksandrom Ljvovom, zvanom – Šura. Ova avantura se ipak dobro završila po književnika, jer češke vlasti nisu priznavale brak sklopljen u Rusiji, te se Hašku nije sudilo za bigamiju.

Što se tiče pripovedaka u kojima se mogu prepoznati elementi iz sfere Haškovog privatnog života, u pitanju su „Psychiatrická záhada” („Psihijatrijska zagonetka” i „Můj přítel Hanuška” („Moj prijatelj Hanuška”). Naime, u toku braka sa Majerovom, desila se neobična epizoda sa Haškovim navodnim pokušajem samoubistva. Mnogi piščevi biografi beleže ovu epizodu budući da je Hašek zaista proveo mesec dana na psihijatrijskom odeljenju, te se o mogućem sledu događaja može samo nagađati, iako se sličnosti sa onim što se stvarno dogodilo pronalaze u dijalogu prve pripovetke, između doktora i pana Huriha o mogućim razlozima tako drastičnog čina. Između ostalog, doktor pacijenta teši sledećim rečima: „Sve će biti dobro gospodine, sve će se rešiti, čak i ako je u pitanju neka nesrećna ljubav [...] A ukoliko su u pitanju neke porodične svađe, odselite se, ne doživljavajte to tako ozbiljno” (Hašek 1972: 185–186). Halupecki insistira da se Haškov razlaz sa Majerovom, odmah po ovoj nesrećnoj epizodi tokom 1912. godine, poklapa sa nastankom i druge pripovetke koja se zove „Moj prijatelj Hanuška” (Chalupecký 1992: 180). Pripovetka je ispričana u prvom licu, gde lik Jaruške govori sa dosta srdačnosti i topline o svom neobičnom poznanstvu sa prestupnikom Hanuškom, koga upoznaje u zatvoru. O čudnoj naklonosti Hanuškinjoj prema pripovedaču-Jaruški saznaje se iz gotovo intimne ispovesti – da mu ovaj dobavlja cigarete u zatvoru, ustupa mu svoj jastuk (jer je pripovedač tobože učena glava, pa da mu se ne pobrkaju misli), moli potom pisca da mu pripoveda o Indijancima, brani ga od muva. Kada se nađu na slobodi zajedno idu u besciljno tumačenje po Bavarskoj gde je Hanuška ponovo uhapšen jer je nekom bogatom seljaku za-

klao kozu. Nakon dosta godina, Jaruška susreće Hanušku u nekoj praškoj birtiji, ali ga odmah po izlasku ponovo hapsi policija. Pravo ime „prijatelja Hanuške” je Oldžih Zounek (Oldřich Zounek) kako otkriva Vaclav Menger u svojim svedočenjima o Jaroslavu Hašku, i odmah potom opisuje način na koji je Hašek predstavio svog zagonetnog prijatelja:

„Došao je u Monmartr u pratnji čudnog čoveka i predstavio ga rečima: Ovo je moj prijatelj Hanuška. Svaku reč je pritom izgovarao posebno je naglašavajući. Zvučalo je to skoro umiljato, dok su mu se oči iskrile nekom čudnom unutrašnjom radošću, gotovo ponosom” (Menger 2022: 243).

Bilo kako bilo, bez obzira na pretpostavke i fakta, književnikova nepredvidiva priroda zbunjivala je, kako one koji su ga lično poznavali, naročito jer se činilo da u Hašku postoje uvek dva lica – što jeste priključenije *per se*, tako još više zbunjuje tumače njegovog dela i biografе, dok čitaocima jedino preostaje svedočanstvo Haškovog nemirnog duha i književno zaveštanje zabavnih, a ponekad i vrlo gorkih pripesti.

Priključenija sa putovanja

Mnoge Haškovе pripesti nastale su kao proizvod lutalačkih avantura. Čežnja za putovanjem kod Haška bila je pojačana putopisnim knjigama koje je rado čitao (Soldan 1982: 21). Vaclav Menger, koji je lično poznaо Haška, zapisuje u monografiji – *Jaroslav Hašek doma (Jaroslav Hašek kod kuće, 1935)*, da je književnik prošao kroz celu Austrougarsku monarhiju, Srbiju, Bugarsku, Rumuniju i Rusiju (Menger 1935: 70). Zdena Ančik u Pogovoru izbora Haškovih priča sabranih u izboru pod nazivom *Črty, povídky a humoresky z cest (Crtice, pripesti i humoreske sa putovanja, 1955)* konkretnije navodi uz pomenu te zemlje i Galiciju, Hrvatsku, Sloveniju, Italiju, Švajcarsku i Nemačku – te da su upravo prostori ovih zemalja bili meta Haškovih čežnji za putovanjem (Ančik 1955: 605). U vezi sa ovim i Soldan dodaje da se po temi Haškovo stvaralaštvo diferenciralo, jer je neka mesta posetio više puta (na primer mnogo mu se svidela Slovačka, Mađarska i još neki krajevi). Takođe je važno napomenuti, da iz putopisnih crtica postepeno izostaju reportažne beleške, dok se razvija fabula, karakteri ličnosti i elementi građe dela, a mnoge putopisne crtice sadrže odlike političke satire (Soldán 1982: 33).

Haškovе priče i humorističke crte inspirisane lutanjima po Austrougarskoj monarhiji zauzimaju značajan deo njegovog književnog stvaralaštva – uostalom, i doživljaji dobrog vojnika Švejka mogu se svrstati u deo lutalačkog opusa. Pri tome, naročito akcentujemo balkanska putovanja, čiji smer se delimično otkriva, kako Pitlik navodi, tek kroz kasnije nejasne tragove u vidu motiva kojima

se pisac dotiče razlićitih oblasti današnje Slavonije,⁸ granice između Srbije i Bosne, Srbije i Turske, ili sa Kosova, gde potom razvija radnju sve do Janjine (Pytlík 1982: 69). Aleksandra Korda Petrović smatra da ni najposvećeniji Hašekovi biografi nisu uspeli da sa preciznošću mapiraju njegova putovanja s početka 20. veka (Korda Petrović 2020: 67). Prema mišljenju Miroslava Kvapila, u vezi sa Haškovim kretanjem tokom 1903. godine, pouzdano lociranje Haška dovodi se u vezu sa policijskim izveštajima, kada je pisac bio privođen ili zatvaran. Tako, na primer, Kvapil ističe da je Hašek tokom 6. oktobra bio zadržan u praškoj policiji kao delikvent, a da je iste godine policija iz Krakova 28. jula, tražila od praške policije da potvrdi da li Jaroslav Hašek ima stalno boravište u Pragu (Kvapil 1991: 142). Jedine pripovetke za koje Kvapil podcrtava da sadrže elemente faktografije su one sa tematikom Međumurja.

Jedna je stvar izvesna, a to je da su brojna Haškova lutanja po Balkanu obavijena velom misterije, te iako se iz nekih delova njegovih pripovedaka zaključuje da sa određenih mesta nije čak ni želeo da se vrati, istovremeno se postavlja pitanje – da li je zapravo sva navedena mesta lićno i obišao. Soldan izražava svoju sumnju u vezi sa ovom hipotezom, jer se čini da je sadržaj Haškovih anegdota bio izrazito neverovatan (Soldán 1982: 33). Šta više, većina tih anegdota nije ni saćuvana pismeno, već se samo usmeno preprićavala – što znaći da su mnoge priće postale deo urbanog mita o Jaroslavu Hašku. Interesantno je da zapisane priće književnik nije hiperbolizovao, niti je u bilo kom smislu preterivao u želji da proizvede naroćite efekte kod čitaoca, stoga se smatra da je Hašek najpre pribegavao preprićavanju stvarnih događaja (bilo da ih je ćuo ili im je lićno svedoćio), koje je potom u duhu književne fikcije uobićavao.

Dakle, sa razlogom se pretpostavlja, da pandan pripovetkama predstavljaju stvarna ili pak izmišljena Haškova putovanja i avanture, a za njegovo prvo putovanje na Balkan veruje se da je proizvod, pre svega, ilindanskog ustanka 1903. godine. Ratko Pitlik objašnjava da se u to vreme u Pragu pojavio neobićan ćovek po imenu Jan Klimeš, koji je vrbovao pristalice za makedonsko pitanje. Rezultat toga bilo je okupljanje zainteresovanih ćeških dobrovoljaca u njegovom stanu kod gospoće Otćenašek u Krunskom bulevaru na Vinohradima⁹ (Pytlík 1982:

8 Deo današnje Slavonije u 19. veku pripadao je Austrougraskoj monarhiji, što se naroćito odnosi na Haškove pripovetke sa tematikom vezanom za Međumurje.

9 O Haškovom odlasku iz Praga saznaje se kroz pismo koje je bilo upućeno Haškovojoj majci iz banke Slavija, ćiji tekst saopštava da je Hašek otišao iz Praga i da se ne zna kada će se vratiti, zbog ćega je izgubio posao u banci. O ovom periodu Haškovog života se veoma malo zna, naroćito iz razloga što sam književnik o njemu nije voleo da prića, a na pitanja o njegovom izbivanju odgovarao bi kroz šalu, ironiju ili mistifikaciju. Pitlik kaće da pisani tragovi o Haškovom većem putu postoje u anarhistićkom ćasopisu *Omladina* iz 1904. godine, gde sam Hašek izveštava o Rusiji, Galiciji i Ugarskoj, ali da ni na koji naćin ne spominje Makedoniju (Pytlík 1982: 67).

66). Međutim, Kvapil izražava sumnju da je Hašek uopšte boravio u Makedoniji, već iznosi pretpostavku da je književnik za to vreme bio zapravo u zatvoru u Poljskoj. Na ovo se nadovezuju i sumnje u istinitost Hašekovih tvrdnji da je Kli-meša upoznao u Sofiji, te da je s njim direktno učestvovao sa ustanicima u Makedoniji. Kvapil smatra da su Hašeka na ovu mistifikaciju podstakli tek novinski izveštaji o zbivanjima u Makedoniji, a da je istovremeno želeo da prikrije činjenicu da je tada ustvari bio u zatvoru, pri čemu je indikativno i to, da tokom ovog perioda književnik nije objavio nijednu pripovetku ili feljton sa tematikom ustanika i borbe uopšte (Kvapil 1991: 143).

Od Hašekovih dela koja se odnose na balkanske izlete (koji imaju nekoliko etapa) izdvajaju se sledeće pripovesti: „Stará cesta”, „Danas jesmo sutra nismo”, „Láska v Mezimuří”, „Privatno loviště”, „Přísaha Mihy Gama” (ove pripovetke imaju radnju smeštenu u današnjoj Slavoniji, čiji je deo teritorije u 19. veku pripadao Ugarskoj), „V obecním vězení” (Segedin), „Oslí historie z Bosny” (granica Bosne i Srbije), „Srbský pop Bogumirov a koza muftího Isrima” (tursko-srpska granična oblast); predeo Bele Tise u pripoveci „Balabánovy archeologické snahy”, „Procházka přes hranice” (preko Slovačke i Poljske do ruske granice). Posete Bavorskoj prepoznajemo u pričama – „Návštěvou v městě Neuburgu”, „Spravedlnost v Bavořích”, „Průvodčí cizinců”.

„Láska v Mezimuří” („Ljubav u Međumurju”, *Besedy lidu*, 1913) nema elemente putopisnog saopštavanja faktografskih podataka, niti ličnih zapažanja autora, već se pre svega radi o beleženju folklornih elemenata vezanih za narodne običaje slavonskog kraja – kad se u tekstu navodi da se u Međumurju vole lepe devojke i dobri konji, što je odmah potom ilustrovano lirskom pripovešću o Juri Kopaliji iz Zaboljana i oholoj Hedvigi, pri čemu se pisac koristi i lokalnim mit-skim elementima u vezi sa korištenjem motiva vodenjakove žene Bulanje. Slično će se ponoviti i u dužoj pripoveci pod nazivom „Přísaha Mihy Gama. Z Povídek V Mezimuří” („Zakletva Mihe Gama. Iz pripovedaka U Međumurju”, *Besedy lidu*, 1909). Ova pripovetka je izdvojena u osam kraćih celina koje piscu omogućavaju da predstavi niz različitih junaka, čak i da razradi njihove karaktere, uz obilno korištenje lokalnih običaja i sujeverja. Miha Gamo se sa svojim slugama napije u kafani nakon dobre trgovine konjima, i tokom strašnog pijanstva obeća nekome svoju kći Matešu, zaklinjući se najgorim mogućim rečima. Kada se otrezni, sve čega se seća jeste da je nekome obećao kći, ali da ne zna kome. Svoj užasni čin on, potom, sujeverno pripisuje nečistim silama u Međumurju, govoreći o đavolu koji mami ljude, o svetlećim kravama, i sličnim demonima. Pripovetka se srećno razrešava po junake, što je primentni element i pripovetke „Privatno loviště” („Privatno lovište”, *Světlozor* 1907), čija je radnja smeštena u opštinu Bukovec u varaždinskoj županiji, i šaljivo govori o predsedniku opštine Milošu Kovalícu koji gubi privilegiju lova ispod cene u celom kotaru, kada ga visokom cenom

najma izazove prijatelj sa kojim je pokvario odnose. Peripetija oko lovišta završava se srećnim krajem u vezi sa ljubavnim odnosom Kovaliceve kći Milice i Bragićevog sina Ivana, zagrebačkog studenta, koji iz univerzitetskog grada donosi prkosne ideje u konzervativnu sredinu. Hašek pritom komentariše: „Ma ti studenti u Zagrebu, baš su uzavrela krv! Ništa im ne odgovara” (Hašek 1955: 285). Priča se i završava tako što književnik navodno zapisuje da mu se lično obratio pomenuti mladić Ivan, sada već oženjen Milicom, uz sugestiju da mu se u tekstu prezime izmeni, te da namesto Bragić, pisac koristi ime Bražić.

Pripovest „Srbský pop Bogumirov a koza od muftího Isrima” („Srpski pop Bogumirov i koza muftije Isrima”) govori o rivalstvu između dva srpska sela – Malom i Velikom Karadžincu, s tom razlikom što Mali pripada srpskoj strani, a Veliki osmanlijskoj. U prvom selu se koze prodaju za porez u ime srpskog cara, a u osmanlijskoj za desetak padišahu. Haška malo interesuje vera i pobožnost, bilo da se radi o hrišćanstvu ili islamu, te pravoslavnog sveštenika i muftiju predstavlja tek kao zaljubljenike u koze koji neguju svoja stada i zavide onom drugom na boljoj životinji. Koliko malo mare za svoju veru, a više za koze, Hašek opisuje srpskog popa da je spreman da odrekne mogućnost vaskrsenja iz mrtvih, dok muftija prilikom trgovine sa popom, spremno odgovara da Alah nije Alah.

Priča „Stará cesta” („Stari put”, *Národní listy odpolední*, 1904) zapravo i nije satira, ona ima vrlo malo podsmešljive note u sebi, dok je uočljivo izražena mezafizička crta same teme. Dok predstavlja razgovor Babažića i Častića o starom putu kojim su nekada išli, obojica likova se raduju zapravo novom putu, koji možda nešto duže traje, ali je ravan, nije izlokan da „ti duša utekne iz tela” (Hašek 1955: 162). Međutim, kada prisećanja kod obojice junaka krenu da naviru, oni zapravo shvataju da su nostalgичni za onim što su lično proživeli, a to su dobro poznata radosna osećanja koja su na tom „starom” putu proživeli, dok se sa novim nikada ne zna. Vedra podsmešljiva nota koja ne mimoilazi zaključak pripovesti prepoznaje se u svršetku, kada se radovanje novom putu zameni vajkanjem za starim, pri čemu Babažić konstatuje da je šteta za stari put koji će sada obrasti travom, dok mu Častić potvrđuje rečima – „U pravu si, zašto izgradiše novi put!” (ibid, 164).

Priča „Dnes jsme a zítra nejsme” („Danas jesmo sutra nismo”, 1907) naizmenično je ispričana u trećem i prvom licu, kao da se pripovedač, čas prisno obraća nekom nevidljivom slušaocu svoje besede, čas lično proživljava novootkrivenu istinu i traumu svog junaka. Zapravo, čitav govor sve vreme saopštava pripit Juraj Vručić, dok pokušava da se u svom veselom magnovenju vrati iz Varaždina u Sudovčinu. Ovakav uvod najavljuje previše veselu nepouzdanu prirodu glavnog junaka, koji nakon dobro obavljene prodaje ždrebeta, svraća u neku lokalnu gostionu privučen njenim šaljivim natpisom – „Danas jesmo sutra nismo, tako veli sveto Pismo” (Hašek 1955: 313). U alkoholisanom stanju pokušava da pronade

put do kuće, ali mu svi putevi posle litre vina izgledaju isto. Izgovarajući duhovit natpis krčme, nesrećni čovek upada u virove Drave i nestaje u njima, tako da naziv priče zvuči jezivo proročanski za Juraja, ali i za samog Haška.

Iako je rekonstrukcija dokumentarnih činjenica iz života pisca prema književnom materijalu veoma kompleksna, budući da o nekim mestima književnik piše, a da ih pritom verovatno nije nikada posetio, dok je na druga odlazio i po nekoliko puta, ona dosta svedoče o neraskidivoj vezi između proživljenog iskustva književnika sa fikcijom koja je potom nastajala. Stalno naglašeno prisustvo narodnog govora u pripovetkama i humorističkim putopisima osnovna je odlika Haškovog epskog stila, o čemu svedoče već i sami nazivi priča – „Privatno lovište”, „Danas jesmo sutra nismo” ili „Oj Dunajec biala wôda”. Pitlik ipak naglašava, da Hašek pritom nije sakupljač, folklorista, već umetnik koji oslikava život. Folklorni materijal sa kojim se susreće na putevima nije skup mrtvih obrazaca i šematskih sižea, već primer stvaralačkog pristupa ka stvarnosti (Pytlík 1962: 35). No i pored toga, može se reći da možda i bez jasne namere, književniku ipak polazi za rukom da dočara mentalitet ljudi koje je susreo na svojim putevima, gde upravo Aleksandra Korda Petrović primećuje da pisac uočava jasno izražene dominantne osobine balkanskih ljudi, pri čemu se prepoznaju tvrdoglavost, neukost, sujeverje, ograničenost u raznim zabludama, ali uz istovremenu hrabrost, pravičnost, prostodušnost i sposobnost preživljavanja teških vremena (Корда Петровић 2020: 69).

Priključenija po povratku iz Rusije

Sesil Parot procenjuje da je pri povratku iz Rusije Hašek verovatno imao zapisane neke priče, ili da ih je većinom tek skicirao u glavi, budući da je pretpostavljao da ih sovjetska štampa neće objaviti. Ovo se odnosi na devet priča sa-branih u izboru *Velitelem města Bugulmy (Komadant grada Bugulme, 1921)* koje su samo mesec dana po njegovom povratku u Prag izlazile u časopisu *Tribuna*. O karakteru ovih pripovedaka, Parot kaže da se u njima može čuti glas dosta toleranтнијег Haška koji satiru o tovarišu Jerohimovu koncipira sa manje oštine nego onu o austrijskim birokratama i katoličkoj crkvi, gde čak i pravoslavna crkva prolazi dosta bolje (Parrot 2010: 69).

Direktnih izveštaja o Haškovim aktivnostima u Bugulmi nema. Njegovo ime se spominje u ponekim izveštajima, ali samo kada je bio u kontaktu sa političkim organima 26. divizije i 5. armije. Soldan napominje da se nije sačuvalo puno podataka o Haškovom angažmanu u Bugulmi i da se rekonstrukcija njegovog delanja tamo može izvesti tek na osnovu pripovedaka iz 1921. godine (Soldan 1982: 106). To su priče¹⁰: „Velitelem města Bugulmy”, „Adjutantem velite-

10 U prevodu Aleksandra Ilića nazivi tih priča glase: „Komadant grada Bugulme”, „Adjutant grada Bugulme”, „Litija”, „Strategijske nevolje”, „Slavni dani Bugulme”, „Nove opasnosti”,

le města Bugulmy”, „Krestný chod”, „ O strategických nesnazích”, „Slavné dny Bugulmy”, „Nová nebezpečí”, „Potemkinovy vesnice”, „Před revolučním tribunalem východní fronty” i „Malé nedorozumění”.

U tekstu prve satire kao komadant grada Bugulme tovariš Gašek u prvom licu direktno izveštava o nuspojavama teško osvojene slobode nakon Velikog rata, naročito u zabačenim delovima Sovjetskog Saveza. Slobodu sada imaju populismeni, priglupi i agresivni ljudi. Tovarišč Gašek biva naimenovan za komadanta grada Bugulme bez saznanja o tome da li je Bugulma uopšte osvojena. No, kada se tamo već jednom nađe, veoma brzo će biti zamenjen drugom Jerohimovim, komadantom tverskog revolucionarnog puka, nakon čega nastaje rivlastvo između ove dvojice ljudi, u čijem odnosu se prepoznaje sva surovost vremena o kome Hašek piše, pri čemu se revolucija izrodila u novu vrstu tlačanja i ponižavanja. Na primer, nakon što tovarišč Gašek posavetuje Jerohimova da poduči narod bugulmskog kraja da čita i piše, ovaj to jednodužno primenjuje izdavanjem naredbe sledećeg sadržaja: „Naređujem da svi oni iz celog grada i okruga koji ne znaju da čitaju i pišu isto nauče, i to u roku od tri dana. Ko posle ovog roka bude uhvaćen nepismen, biće streljan” (Hašek 2003: 17). U sporu za vlast u Bugulmi ne pobeđuje nijedan od dvojice junaka, već dok se oni spore, pobedu odnosi neko treći, što je naznačeno kroz predstavnike Revolucionarnog vojnog sovjeta štaba istočnog fronta u Bugulmi, oličenih u pojavi Sorokina, Kalibanove i Agapova.

U fragmentarnim zapisima, Karel Kosik u tekstu „Švejk i Bugulma ili rođenje velikog humora” iznosi precizno ustanovljene istine i konstatacije o Švejk, alias Jaroslavu Hašku. On između ostalog kaže, da je Švejk mogao postati lik svetske književnosti samo zato što je doživeo iskustvo Bugulme. Suština tog iskustva jeste razočaranje (Kosik 2003: 69). Književne veze između Haška i Švejka prepoznaju se u samom tekstu *Komadanta grada Bugulme* čiji se delovi kasnije transponuju u *Doživljaje dobrog vojnika Švejka* kada o anegdotama iz Budjejevića pripoveda Hašek – alias Švejk:

„Posle toga sam simulirao padavicu. Da se nisam dobrovoljno prijavio na front, umalo da me streljaju. Od tog časka mi se sreća osmehnula i kada sam u pohodu kod Sambora pribavio gospodinu natporučniku Lukašu stančić sa jednom umiljatom Poljakinjom i znamenitom kuhinjom, bio sam unapređen u ordonansa. [...] Ali pri svemu tome niko me nije uputio u tajne vojničkog umeća. Još i danas ne znam koliko pukova ima bataljon i na koliko četa se deli brigada, a sada je u Bugulmi trebalo da znam koliko je sanki potrebno za prevoz divizion lake artiljerije” (Hašek 2003: 26).

Važna stvar koju Kosik primećuje u vezi sa komadantom Bugulme jeste, zašto Hašek od vatrenog revolucionara postaje kontraproduktivni element revo-

„Potemkinova sela”, „Nevolje sa zarobljenicima”, „Pred revolucionarnim tribunalom istočnog fronta” i “Mali nesporazum”.

lucije, izdajnik i kontrarevolucionar, a to je da „jučerašnji potlačeni postaju novi tlačitelji, a progonjeni počinju i sami da progone” (Kosik 2003: 73). Parot napominje da je Hašek napustio Rusiju u pravi čas, jer ga u suprotnom tamo možda ne bi zapamtili po dobru, s obzirom na to da Hašek nikada nije mogao da stvara ni pod kakvim autoritetom duže vremena, i pritom ističe, kako kao pisac on ne bi mogao da kontroliše svoje pero u pogledu na dobar materijal za njegovo satirično držalje (Parrot 2010: 69). Po povratku u Češku Hašek je bio opsednut neprijateljskim prijemom na koji je naišao u Pragu. Soldan beleži svedočenje pisca Karela Novog (Karel Nový) da je Hašek govorio kako nije trebalo da se vraća jer ga ljudi kod kuće mrze (Soldan 1982: 113). Još dok je bio u Rusiji, bio je strašno ogorčen na lažne izveštaje o vlastitoj smrti o kojima je izveštavala praška periodika, o čemu se čita upravo u pripoveci – „Jak jsem se setkal s autorem svého nekrologu” („Kako sam se susreo sa autorom svog nekrologa”). Ova priča je bila objavljena januara 1921. godine u *Tribuni*, gde već prvom rečenicom gorko komentariše licemerje ljudi koji ga nisu voleli:

„Za pet-šest godina mog boravka u Rusiji više puta su me ubijale razne organizacije i pojedinci. Vrativši se u svoju zemlju, otkrio sam da su me divlji pobunjenici Kirgiza na jezeru Kale-Išela tri puta obesili, dva puta upucali i jednom raskomadali. Konačno, definitivno sam izboden u divljoj tuči sa pijanim mornarima u jednom od odeskih pabova. I meni se ovo čini najverovatnijim” (Hašek 1968: 14).

Uočljivo je da se Hašek brani na sličan način na koji i napada, kroz pronicljivo građenu ironično protkanu priču; upravo je to slučaj kada ga pogrdno nazivaju „crvenim komesarom”, o čemu svedoče njegove brižljivo sročene priče – „Moje zповěd” („Moja ispovest”) i „Dušička Jaroslava Haška vypravuje” („Duša Jaroslava Haška pripoveda”). U pripoveci „Moje zповěd” vuče za nos napredne socijaliste svojom opscenom ispovešću u kojoj govori o vlastitoj izopačenoj prirodi i nečuvenim nedelima koja grotesknog sadržaja zvuče potpuno neverovatno, naročito u pogledu na broj godina koji je Hašek navodno imao kada ih je izvršio,¹¹ što preuveličava jednako prezir prema političkim oponentima, kao i njihov nedostatak bistrog razuma, pritom duhovito zapisuje opasku – „Moje pero odriče poslušnost” (Hašek 1968: 28).

Tekstom priče „Duša Jaroslava Haška pripoveda” Hašek se ponovo podmeva autoru svog nekrologa, te podrugljivo govori kako na onom svetu njegova duša nema sertifikat da je umrla: „Napustila sam svoje mrtvo telo i posla sam da tražim nekakav dokument o tome da sam mrtva. Postupila sam ovaj put sistematski i tako sam našla nekrolog o sebi u izvesnom češkom listu. Bio je ispod crte i

11 Pisac taksativno i gradacijski navodi nedela kad kaže da je u uzrastu od godinu dana nije bilo nijedne mačke u Pragu kojoj nije izbio oči ili otifikario rep, kada je imao osamnaest meseci prodao je dadilju na Karlovom trgu vojnicima za duvan, sa tri godine imao je ljubavni odnos sa ženom neke visoke ličnosti, i tako dalje.

u njemu se o mom telu pisalo sve najgore. Po češkoj poslovice 'O mrtvima ništa – samo loše'" (ibid, 335).

Hašek se nikada nije trudio da ljude razuverava u pogledu na predrasude ili zablude kojima su robovali. Povlađivao bi takvim ljudima u razgovoru, te bi čak i potpirivao neverovatne tvrdnje o samome sebi, koje bi opet kao i u pričama koje je pisao, dostizale stepen apsurga i neverovatnosti. Za ovo su naročito indikativna dva primera nakon Haškovog povratka iz Rusije. Nikoga od njegovih poznanika zapravo nije zanimala istina o njegovom životu, već egzotične predstave koje su sami već imali o Sibiru, odakle je književnik pristigao. Zato svako od njih, bilo Longen (Emil Artur Longen), bilo pan Červení (Jiří Červený iz čuvenog kabarea Červena Sedma), gledaju na Haška kao na retku zverku koja bi mogla da im donese potencijalnu zaradu, tako što će publiku da sablažnjava ili oduševljava svojim urnebesnim pričama iz Bugulme. O tome svedoči književnikov susret sa spisateljicom Olgom Fastrovom (Olga Fastrová) u kafani *U zlaté husy* (*Kod zlatne guske*) koju ne interesuje gde je to Hašek bio, ni za šta se borio, već da li je uistinu nekada jeo Kineze – ona je naime čula da se u Sibiru jedu Kinezi. Hašek joj u svom obešnjačkom duhu potvrđuje ludost, i objašnjava da su naročito problematična njihova stopala koja moraju biti dobro začinjena kako bi se ubio njihov neprijatan miris. Antonjin Kahlik komentariše da pan Černí takođe njime nije bio zadovoljan, jer Hašek nije bio nimalo inventivan u prikazivanju Mongolije, za koju je imao samo da kaže da tamo ljudi noću spavaju, a danju rade, a da zimi tamo pada pravi sneg (Kachlík 2003: 26). Slična groteska se odigrala potom između Haška i pesnika Karela Tomana *U vinariji kod Petšika* (*Vinárna U Petříka*), kada je Toman postao prema Hašku hladan i nepoverljiv, iako su u anarhističkom periodu stvaralaštva, zapravo, bili prijatelji. Do promene odnosa između dvojice književnika moglo je da dođe zbog Tomanove predostrožnosti zbog prisutnih legionara u vinariji, budući da im se Hašek veoma zamerio kada je prebegao iz njihovih redova, i pridružio se ruskoj Kominterni. Hašek u šaljivom duhu objašnjava nekadašnjem prijatelju (Tomanu) da nije toliko strašno zgoreo prema legijama, jer je dao da se samo njih dvesta strelja, a tri stotine obesi (ibid, 27).

Priključenija vrloga Švejka

Sesil Parot na samom početku pripovesti o Haškovom životu (*Jaroslav Hašek – A study of Švejk and the short stories*, 2010) kaže, kako je Hašek uvek pokušavao da se izbori sa životom, te da je bez sumnje u svojoj uobrazilji sebe video kako se bori protiv divovske sile. To bi zapravo bio glavni „ingot” Švejka, iako se Hašek namerno trudio da izbegne portretisanje Švejka po vlastitim crtama (Parrot 2010: 1). Začeci genealogije književnog lika dobrog vojnika Švejka mogu se uočiti već oko 1902. godine, kada se u Haškovim kratkim pričama iskristalisao lik obešenjaka iz naroda, mudraca i priprostog čoveka istovremeno, čiji uve-

ličan realistički odnos prema svetu i većito optimistički stav proizvode komični kontrast u odnosu na postojeće društvene prilike i autoritarnu monarhističku vlast. Sesil Parot podseća da je Hašek napisao tri verzije mita o Švejk (ibid, 94). Sam lik vojnika Švejka nastaje 1911. u vezi sa objavljivanjem sledećih pripovedaka: „Švejk stoji proti Italiji”, „Dobry vojak Švejk opatruje mešni vino”, „Superarbitrační řízení s dobrým vojákem Švejkem”, „Dobry vojak Švejk učí se zacházet se střelnou bavlou” i „Dobry vojak Švejk působí u aeroplánů”.¹² Ovo je prva verzija Švejka na koju ukazuje Parot, dok se druga odnosi na tekst koji je nastao u Kijevu 1917. godine – *Dobry vojak Švejk u zarobljeništvu*, a treća verzija je svakako roman o *Doživljajima dobrog vojnika Švejka*.

U *Leksikonu češke književnosti*¹³ se čak navodi da se karakteristični elementi humora u raznim modifikacijama prepoznaju u čitavom Hašekom stvaralaštvu, ali da su upravo u ovom ranom periodu njegovog literarnog angažovanja, oni postali prednacrtni književnog junaka Švejka. Njegova satira je usmerena ka demaskiranju dehumanizovanih ljudskih odnosa, pri čemu pisac ne kritikuje samo birokratsko Austrougarsko carstvo, već možda, čak i više, licemernost, neodlučnost i slabost češke politike.

Na samom početku pripovetke „Švejk protiv Italije” naglašava se da je Švejk u rat išao veselog srca – što je svakako paradoks u odnosu na semantiku onoga šta rat predstavlja. Hašekov junak, međutim, ne gubi nikada osmeh sa lica, uvek je ljubazan u svom ponašanju i zbog toga izaziva podozrenje, te je stalno zatvaran kao sumnjivo lice. Ovo je uočeno proveren recept za iritiranje autoriteta gde se sve čini suprotno od očekivanog, ali priželjkivanog ishoda ponašanja podrobljenog čoveka. Švejkovo neočekivano potčinjavanje zbunjuje nadređene, jer je on spreman da uz osmeh uvek odgovara na sva pitanja, što dodatno unosi pometnju u očekivani vojni poredak i neslućenu zebnju i strah među oficire. Odbrana od spoljašnjeg sveta kod Švejka se svodi na dobrovoljno neznanje i priglupo javljanje koje ovde zvuči kao – Poslušně prosím (Pokorno molim). Kada mu narede da donese pušku, on donese telećak, na pitanje u kojoj regimenti služi, on pokorno moli da ne zna. Kada po kazni treba da obiđe italijansku granicu, onda se slučajno izgubi, ali usput italijanskoj vojsci otuđi mazgu i mitraljez na njemu. Svojim neponovljivim osmehom, Švejk se osigurao protiv depersonalizacije, odnosno, nije se asimilovao masi u vojsci. Njegovo lice je u hiljadu drugih prepoznatljivo, jer dok su ostala lica namrgođena, bez karakteristika i bilo kakvih emocija sem straha i zabrinutosti – njegovo je povazdan nasmevano i raspoloženo. Jan Grosman isti-

12 Prevodi pripovedaka glase: „Švejk protiv Italije”, „Dobry vojak Švejk obezbeđuje vino za misu”, „Superarbitracijski postupak s dobrim vojákem Švejkem”, „Dobry vojak Švejk učí se da rukuje piroksilom”, „Dobry vojak Švejk dejsťuje u avionu”.

13 Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, 2 H–L. Praha: Československá akademie věd, 1993.

će da se Švejk osim fizičkog odudaranja od gomile, razlikuje i po životnom stavu, te sa metafizičkog stanovišta opet predstavlja izuzetak (Grossman 2014: 131).

Parot pokušava da odgonetne zašto je Hašek osmislio vojnika u ulozi idiota, budući da sam književnik u mirnodopsko vreme nikada nije služio vojsku, već je ovaj lik osmislio prema kazivanjima drugih ljudi; pri tome se navode imena dvojice Hašekovih prijatelja – Ladislava Hajeka (Ladislav Hájek) koji je služio u Galiciji, i Jozefa Maha (Josef Mach) koji je služio upravo u Trentu (Parrot 2010: 95). Ono što o piscu sa sigurnošću znamo jeste da je bio antimilitarista, što se definitivno može dovesti u vezu sa njegovom povezanošću sa anarhistima.

U pripoveci „Dobri vojnik Švejk obezbeđuje vino za misu” prepoznaje se prednacrt Švejkovog odnosa sa feldkuratorom Kacom. Ovde Hašek vojnog sveštenika predstavlja na sledeći način: „Kada se ovaj uvaženi gospodin kotrljao niz ulice Trenta, iz daljine je izgledao kao kometa kojom razgnevljeni Bog želi da kazni ovo nesrećno mesto” (Hašek 1922: 17). Upravo ovaj čovek – Avgustin Klajnsdrot, između svih vojnika bira sebi baš Švejka za ličnog slugu, te od tog doba za Švejka počinje „blaženi život”, jer ovaj u tajnosti pije vino namenjeno za misu. Nevolje nastaju onda kada Klajnsdrot pošalje Švejka po vino u Veslau (Vösslau) u Donju Austriju, s tim što Švejk zaluta i ode u Kornojburg odakle ga šalju da se vrati u Kastel Nuovo, ali preko Beča, Štajerskog Graca, Zagreba, Trsta i Trenta. Kulminacija njegove anabaze jeste uvek dobrovoljno služenje caru do iznemoglosti, ili kako on kaže „Pokorno javljam da ću služiti caru do poslednjeg daha”, čime se uspostavlja fraza koja će se ponavljati u Hašekovom delu, a kojom se on podsmeva i tadašnjoj rodoljubivoj književnosti.

U „Superarbitracijskom postupku s dobrim vojnikom Švejkom” pripovedač objašnjava da superarbitracijski postupak u vojsci služi kako bi se vojska rešila raznoraznih bitangi i prevaranata koji simuliraju različite bolesti – srčane tegobe, rak, slepo crevo, samo da bi se rešili vojne obaveze. U većini slučajeva se problemi rešavaju gorkom solju, klistirom ili obećanjem operacije na živo. Jedan vojni lekar stoga preporučuje „Superdubitare”, ili nadsumnju, budući da je važnije sumnjati nego sprovoditi stručne komisije za utvrđivanje bolesti, jer su svi bolesnici potencijalni smutljivci i prevaranti. Međutim, kada Švejka žele da podvrgnu testu i kontroli, odnosno superarbitracijskom postupku, on ih zatiče izjavom: „Poslušno molim, ali to molim, nikako nije potrebno. Ja sam zdrav ko konj i želim da služim svetlome caru do poslednjeg dana” (Hašek 1922: 24). Jan Grossman u Švejk u prepoznaje osnovni motiv „gorke lude”, kome je jedinom dozvoljeno da govori istinu i ruši Austriju, a da mu se ništa ne dogodi jer je superarbitriran zbog blesavosti (Grossman 2014: 130).

Danas se samo može pretpostavljati šta je Haškova originalna zamisao bila u vezi sa portretisanjem Švejka kao idiota. Jedna od pretpostavki bila bi da je Švejkovim izjavama, Hašek želeo da predstavi ljubav prema caru do imbecilno-

sti, odnosno, da suptilno pokaže kako samo mentalno hendikepirana osoba može da bude pokorna na takav način, i da još uz to izražava ljubav prema suverenu. Svaki put kada se čini da austrijske vlasti žele da se reše Švejka, on ne samo što ne želi da prestane da služi svetlome ćesaru, već se pokazuje i kao neuništiv. Naročito je to duhovito predstavljeno u pripoveci „Dobri vojnik Švejk se uči da ručuje piroksilinom” u kojoj je Švejk zadužen da torpeda puni piroksilinom, gde on poslušno čuva zalihe u magacinu, u kome se na uzbuđenje svih prisutnih, usudi da pripali i lulu. Naravno, da potom sve diže u vazduh, te kao u dobrom stripu raznese pola kasarne, a njemu ništa ne bude, već je i dalje poslušno spreman da služi njegovom veličanstvu.

Konačno, iako se u priči „Dobri vojnik Švejk dejstvuje u avionu”, Švejk pojavljuje tek kao pomoćna posada koja se brine o održavanju aviona (i to toliko loše da je zaboravljao da dosipa redovno gorivo, te su on i poručnik Herzig morali u Dunav da slete), u narednoj epizodi ludosti, Švejk pokreće avion i to sam, ali u pratnji nesrećnog rumunskog majora Gregoreskua, koji postaje Švejkov neželjeni putnik, dok ovaj pilotira iznad Alpa. Pošto prelete Sredozemno more, gorivo im nestane negde kod Tripolisa, te junaci sleću tek u Africi. Pripovetka, zapravo, predstavlja hiperbolisanu poslušnost Švejka kao vojnika koji doslovno ispunjava reči pretpostavljenih, te ma koliko idiotski one zvučale, Švejk će ih ispuniti do perverznih detalja. Ujedno je to i egzistencijalistička pobuna subjektivne volje i osvajanje slobode. Stoga, kada mu je poručnik rekao da „ide dođavola”, Švejk je avionom stigao do Afrike.

Tek u tumačenju Karela Tajgea o značenju i smislu dadaizma prepoznaje se moguća poenta i esencija samog Švejkovog lika, kada on kaže da je karakter modernog humora dada, a dadaisti drže do svog idiotizma kao do privilegije, ništa ne prihvataju ozbiljno i dobro znaju, u čemu će se sa njima svi složiti, da ni oni nisu u pravu. Ali istina ne postoji niti je potrebna. Postoje istine u prigodnim prilikama, a one su komične, izrečene šalom. Dadaizam je zato reakcija vitalnosti protiv propasti i uništenja, pri čemu su apsurdne i idotske šale neophodna hrana inteligentnog stoleća (Teige 2014: 31–33).

Švejk nastaje kao rezimiranje svega proživljenog u Hašekovom životu. Pošto nailazi na nerazumevanje njemu veoma bliskih saradnika i prijatelja, stiće se utisak da se likom Švejka književnik ne podsmeva samo autoritarnoj carskoj vlasti, već lično u lice svojim zemljacima. Kada Švejk kaže – Poslušne hlásím! svakako da za nos vuče svoje nadređene, ali veoma suptilno i one ljude iz kojih i sam potiče. Oni su ti koji se pokorno javljaju na svaku prozivku, svaki zahtev stavljen pred njih. Interesantno je da svojom konstantom satirom kojom provocira malograđane i birokrate, te neurednim i lutalačkim načinom života, dolazi u stalan konflikt s policijom, međutim, upravo zbog neprestanog menjanja mesta boravka,

žandari i policija ne uspejaju da ga pronađu. Zato je i njegov junak Švejk „nehvatljiv” u metafizičkom smislu.

Za Haška možemo reći da je genijalno osmislio jedan egzistencijalistički ljudski tip. Osnova njegovog originalnog i prepoznatljivog pripovedanja je satirična antiteza, koja se najpre vidi u suočavanju haotičnih prilika svakodnevnog života u Pragu u kome sam književnik živi u odnosu na neumoran optimizam kojim sve to opisuje, ali isto tako se antiteza može prepoznati i na besprekornom miru i osmehu kojim Haškov junak Švejk prkosi haosu i devastaciji kulture, umetnosti, samog života, sa druge strane. Možda je upravo pozicija neobrazovanog, prizemnog, prostog čoveka idalno stanovište sa koga i treba posmatrati vlast, budućići da do te poslednje lestvice u društvenoj hijerarhiji dospejaju samo obaveze, bez bilo kakvih prava za pojedince. Stoga kritika i treba da bude odevena u grotesknu klovnovsku masku verbalnih napada koja često deli prizvuk idiotskog naklapanja koje nije ništa drugo – do odjek delatnosti čeških političkih stranaka i austrougarskog parlamenta.

Zaključak

Ukazivanje na potrebu i mogućnost da se neko književno delo tumači stalno iznova, bilo da se primenjuju novi postupci ili rezimaraju stari, jeste način na koji tekst uvek iznova živi. Tematska raznovrsnost Haškove satire ogleda se pre svega u „žrtvama” njegove satirične žaoke. On se podsmeva svima odreda – učiteljima, životinjama i njihovim vlasnicima, cenzorima, bračnom životu, modernim pesnicima, katoličkom kleru, bilo da su u pitanju kaluđeri, sveštenici, propovednici – opisani najčešće da žive u luksuzu, da se opijaju i jedu do iznemoglosti, bilo da je u pitanju Katolička partija (Národní strana katolická v království Českém). Osim crkvenog klera, omiljena Haškova žrtva bili su članovi habsburške carske porodice, policija, vojska, plemstvo, češki poslanici u Beču, Nemci u Češkoj, ali i običan narod koji mu je po socijalnom statusu bio blizak. Iako je često puta oštrog tona Haškova kritika bila veoma neprijatna za mete njegove književne osude, austrijske vlasti su je veoma retko uzimale za ozbiljno, na šta Sesil Parrot kaže da su s tim u vezi bili u pravu (Parrot 2010: 77). Zapravo, Haškov uticaj na raspoloženje javnog mnjenja bio je zanemarljiv da bi ga ozbiljno shvatali, te je na taj način postao nebitna pretnja za carske vlasti.

Grosman nalazi da je u Haškovim pripovetkama prisutan element sa klišeom humorističko satiričnog žanra, gde se ismevaju ljudske slabosti i prestupi, hipokrizija i sebičluk, što Hašek gotovo uvek čini improvizujući svoju naraciju. Zanimljivo je, ipak, da Grosman smatra da Haškov otkrivanje licemerstva i pretvaranja ima u sebi i deziluzivne crte, te istovremeno otkriva životnu dosadu, prazninu i umor (Grossman 2014:127). O jedinstvenom duhu Haškovih pripove-

sti i skrivenom naumu auktorijalnog pripovedača živo svedoče reči iz pripovetke „Reelní podnik” („Pravi posao”):

„Ako je čovek strpljiv i preduzimljiv, mora da pobedi nad ljudskom glupošću. Potrebno je da samo sve mudro uzme u svoje ruke. Nije važno da li je čovek nacrtao patku, već je bitno da ljude koji su došli da vide patku, uveri da to uopšte nije patka, već jaguar” (Hašek: 1972: 519).

Suštinu Hašekove poetike možemo tražiti u intencionalno predimenzioniranim prikazima stvarnosti, lišene pokatkad logičkog smisla čime se i postižu komični elementi. Autentičnost Hašekovog književnog izraza prepoznaje se u naslućenim, lično proživljenim detaljima dok učestvuje u raznoraznim avanturama – priključenijima, izrugujući se stvarnosti tako što je gura do krajnjih granica – do apsurda. U pogledu na broj priča koje je napisao, u pitanju je jedna golema književna masa za svakog čitaoca, nekmoli za ozbiljnog proučavaoca, te uistinu predstavlja priključenje *per se*. Kao što Ratko Pitlik napominje, Hašekov život se može zamisliti kao niz groteski iz vremena početaka filma (Pytlík 1982: 133). Upravo je nemačka i austrijska kritika po objavljivanju prevoda prvog dela romana *Doživljaji dobrog vojnika Švejka u svetskome ratu*, takoreći, jednoglasno uporedila Švejka sa Sančom Pansom i Čaplinom, a njegovog autora svrstala u red književnika poput Servantesa, Rablea i Dikensa (Novotný 2014: 36). Život vrlog soldata Hašeka pun je neočekivanih obrta, grotesknih epizoda, gorkih i duhovitih momenata, u kojima književnik najčešće istupa kao klovn ili dvorska luda koja ima privilegiju da govori istinu. No, to je dobrovoljno preuzeta uloga u performansu života samoga pisca, dok se njegova lična osećanja dobro skrivaju i ne prepoznaju.

Citirana literatura:

- Ančík, Zdena. «Doslov». In J. Hašek. Črty, povídky a humoresky z cest. Praha: Státné nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, 599–606.
- Grossman, Jan. «Kapitoly o Jaroslavu Haškovi». [U:] L. Merhaut (ed.) Čtení o Jaroslavu Haškovi. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, 123–133.
- Chalupecký, Jindřich. «Podivný Hašek». [In:] J. Chalupecký. Expresionisté. Praha: Torst, 1992, 175–191.
- Kachlík, Antonín. Jak se narodil Švejk a zemřel Hašek. Tragikomický příběh o posledních letech Haškova života: literární scénář. Dobřejoyice: Alfa-Omega, 2003.
- Kosik, Karel. «Švejk i Bugulma ili rođenje velikog humora». [U:] J. Hašek. Komandant grada Bugulme. Beograd: Plato, 2003. 69–91.
- Kvapil, Miroslav. «Jaroslav Hašek a Jihoslované». [In:] Pragensia Serbo-croatica. Recepte srbské a charvatské literatury v české slavistice. Praha: Interkomerc Beograd, 1991, 137–160.
- Menger, Václav. Jaroslav Hašek doma. Praha: Sfinx (Bohumil Janda), 1935.

- Menger, Václav. Lidský profil Jaroslava Hařka. Praha: Městsá knihovna v Praze, 2022. <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/65/34/27/lidsky_profil_jaroslava_haska.pdf>24.11.2023.
- Novotný, Jan Otto. «Rehabilitace Jaroslava Hařka». [U:] L. Merhaut (ed.) Čtení o Jaroslavu Hařkovi. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, 36–41.
- Olbracht, Ivan. „Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války“. [In:] L. Merhaut (ed.) Čtení o Jaroslavu Hařkovi. Ohledávání 1919–1948. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, 15–19.
- Parrot, Cecil. Jaroslav Hašek – A Study of Švejk and the Short Stories. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Pytlík, Radko. Jaroslav Hašek. Praha: Československý spisovatel, 1962.
- Pytlík, Radko. Zpráva o Jaroslavu Hařkovi. Toulavé house. Praha: Panorama, 1982.
- Soldán, Ladislav. Jaroslav Hašek. Praha: Horizont, 1982.
- Šalda, František Xaver. «O tzv. nesmrtnosti díla básnického». [In:] Studie o umění a básnících. Praha: Melantrich, 1948. 91–118.
- Teige, Karel. «O humoru, klaunech a dadaistech». [U:] L. Merhaut (ed.) Čtení o Jaroslavu Hařkovi. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, 29–33.
- Корда Петровић, Александра. «Путописне мистификације Јарослава Хашека». [У:] Чешки путописи о Балкану. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020. 67–70.
- [Korda Petrović, Aleksandra. «Putopisne mistifikacije Jaroslava Hařeka». [U:] Čeřki putopisi o Balkanu. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2020. 67–70.]

Izvori:

- Hašek, Jaroslav. Dekameron humoru a satiry. Praha: Československý spisovatel, 1972.
- Hašek, Jaroslav. Črty, povídky a humoresky z cest. Praha: Státné nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955.
- Hašek, Jaroslav. Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky. Praha: Hejda a Tuček, 1922.
- Hašek, Jaroslav. Galerie karikatur. <<https://docplayer.cz/2285942-Galerie-karikatur-jaroslav-hasek.html>>10.12.2023.
- Hašek, Jaroslav. Komadant grada Bugulme. Beograd: Plato, 2003.
- Hašek, Jaroslav. Moje zpověď. Praha: Československý spisovatel, 1968.

ON THE VENTURES OF THE VIRTUOS SOLDIER HAŠEK AS THE WRITER'S MODUS VIVENDI AND MODUS OPERANDI

Summary

Jaroslav Hašek's short stories are the most common literary form in the work of this Czech writer, who is best known for his only and unfinished novel about the good soldier Švejk. In order to consider his poetics as a whole, it is necessary to establish at least a thematic framework for Hašek's interests, as the short stories can be read and interpreted as a model for the writer's way of thinking and his narrative techniques. Hašek's biographer – Zdena Ančík – points out that only through the short stories can one learn about the development of a realist writer and understand the sources of the art of the author of *The Good Soldier Švejk*. This is also the reason why we have dealt with his short stories in this work, in which the most diverse situations and positions of the literary characters are described, which Hašek repeatedly lived through and meticulously recorded in order to turn them into a literary artefact.

Hašek's main themes can be arranged chronologically in the following order: first, there are stories related to the writer's wanderings in the Austro-Hungarian Monarchy, the Balkans, Poland, Germany and beyond (1901–1903), which were published in the book *Průvodčí cizinců a jiné satiry z cest i z domova* (*The Tourists' Guide and Other Satires*, 1913), stories from the period of collaboration with anarchists (1904–1907), stories from the old pharmacy (where Hašek was an apprentice pharmacist), which were published in the humoristically titled cycle *Ze staré drogerie* (*From the Old Pharmacy*, 1909–1910), then there are stories that wander around Prague – stories in which the character of the good soldier Švejk comes to life for the first time, written in 1911 and published in 1912 under the title *Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky* (*The Good Soldier Švejk and Other Stories*), stories from the period in which Hašek tries to run a business that later becomes known as the dog trade, collected under the name *Můj obchod se psy* (*My Dog Business*, 1915); there are stories that contain political connotations, such as *Galerie karikatur* (*Caricatures*, 1912) and *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona* (*The History of the Party of Moderate Progress within the Bounds of the Law*, 1911), which was published posthumously in 1963. The period of the First World War and Hašek's initial enthusiasm for the Czech legions and his subsequent disappointment with them can be read in the stories of the satire *Klub Českých Pickwicků* (*The Pickwick Papers*, 1917). After the war, Hašek wrote stories about his involvement in Russia, which are summarised in the selection *Velitelem města Bugulmy* (*The Commander of the Town of Bugulma*, 1921).

This paper presents short stories divided into four thematic units relating to Hašek's enigmatic personality, short stories written after the writer's travels or about travelling in general (regardless of whether they were written as a personal experience or as a result

of the narrator's imagination), short stories written as a reflection of Hašek's experiences during his stay in Russia, and finally short stories that represent the literary model for the character of the good soldier Švejk. After a detailed examination of these stories, we come to the conclusion that the essence of Hašek's poetics lies in the deliberately exaggerated depiction of reality, which sometimes makes no logical sense and thus acquires comedic elements. The authenticity of Hašek's literary expression can be recognised in the intuitive, personally experienced details when he takes part in various adventures that mock reality by pushing it to its limits, to the point of absurd and unrealistic situations.

Keywords: Jaroslav Hašek, biography, adventure, short stories, mystification, satire, good soldier Švejk.